
RAFAEL ROCA RICART

TEODOR LLORENTE, ESCRITOR VALENCIÀ

0. INTRODUCCIÓ

Al llarg de la seua fecunda i dilatada existència, Teodor Llorente Olivares fou un lector compulsiu i un escriptor prolífic. Ja que, a banda de periodista, la seua professió durant quaranta-tres anys, també exercí com a creador —poeta valencià i castellà i, en menor mesura, autor teatral—, assagista, traductor, historiador i, fins i tot, crític literari i artístic.¹

Entre els llibres que Llorente publicà en vida, i que recullen part d'aquesta immensa producció intel·lectual, destaquen: dos volums de cartes i reportatges fruit de la seua dedicació periodística, *Viaje de S. M. D. Alfonso XII* (1877), en què relatà l'expedició realitzada durant aquell any per la comitiva reial al llarg del Mediterrani, i *1867 y 1878* (1879), sobre les impressions que li causaren les dues exposicions universals de París; el *Llibret de versos* (1885) i les seues posteriors reedicions i ampliacions (1902 i 1909), pel que fa a poesia valenciana; *Versos de la juventud. 1854-1866* (1907), que recull les primeres manifestacions líriques castellanques; una desena de llibres en castellà d'autors com ara Víctor Hugo, Lord Byron, Voltaire, Goethe, Heine i La Fontaine, en el capítol de les traduccions; i, finalment, la vasta obra *Valencia. Sus monumentos y*

1. Per a una aproximació al personatge, vegeu els treballs de Simbor (1996: 7-31) i Roca (2001: 9-66, 2004 i 207).

artes. Su naturaleza e historia, publicada en dos volums els anys 1887 i 1889-1902, pel que fa als estudis històrics. La producció teatral, obra de joventut, restà inèdita.

Tota aquesta contribució literària no li valgué, ni de bon tros, idèntic ressò social. Així, mentre la de poeta valencià fou la faceta que més llores li meresqué en els territoris de parla catalana, la que vertaderament escampà el seu nom arreu de l'Estat espanyol fou la de periodista i traductor castellà dels poetes romàntics europeus.

L'habilitat literària de Llorente assolí els seus primers i més importants fruits en arribar a la Universitat. Segons Calvo-Acàcio (1936: 6), fou allí on es mostrà com

un revolucionari, en el sentit de transformar el gust general dels escolars, adocctrinant-los en les modernes disciplines estètiques, desvetllant-hi llur sensibilitat a l'impuls de la seua i incorporant molts companys en la croada de cultura, de què eren apòstols ell i Querol. Les lletres castellanes primer, més endavant les valencianes, va tenir en aquells universitaris entusiastes conreadors, victòria mai no aconseguida, si el prestigi cultural dels inductors no s'haguessin unit l'exemple i la perseverància.²

I és que, des de ben jove, Llorente uní, a la seua exquisida formació i capacitat intel·lectual, una immensa laboriositat i una preeminent vocació de líder i ideòleg de la Renaixença valenciana que tingué un clar reflex en la seua contribució com a escriptor valencià, en prosa i en vers.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

1. LÍRICA VALENCIANA DE LLORENTE (1885-1983)

Llorente practicà una gran diferenciació a l'hora d'escollir l'idioma en què redactava els seus escrits, una separació que atenia, principalment, al gènere —vers o prosa— i a la temàtica —política o literària— dels texts que produïa. El resultat és que la major part dels escrits en prosa són polítics i estan redactats en castellà;³ mentre que la major part de la producció lírica coneguda, aquella que el converteix en el poeta que més qualitat i quantitat aporta al segle XIX valencià, fou redactada en català (Llorente 1983).

2. He respectat escrupolosament l'ortografia de tots els texts citats a l'article, i no hi he modificat ni la puntuació ni l'accentuació.

3. Vaig reunir molts dels seus articles periodístics de temàtica política a: Llorente 2001.

Aquesta distinció ha donat peu a la creença, prou generalitzada, que Llorente únicament utilitzà el valencià per a escriure poesia. No obstant, cal assenyalar que també produí uns quants texts —al voltant d'una desena— de temàtica cultural en prosa valenciana que, ni que només siga per trencar el tòpic, val la pena d'exhumar i enumerar.

D'altra banda, resulta evident que a l'hora de redactar poesia Llorente se sentí molt més a gust amb el català, amb la llengua materna, que no amb el castellà. A més, és probable que pensara que la seua lírica valenciana acomplia una funció cultural més important que no la castellana. Ho indica el fet que no fou sinó fins a 1907, quatre anys abans de morir, que es decidí a publicar en format llibre una selecció de la seua poesia escrita en la llengua de Cervantes; i encara cal advertir que es tractava de la pertanyent a la primera època (1854-1866), que edità sota el títol *Versos de la juventud*. Per contra, en 1907, a més del recull *Poesies triades* (Llorente 1906), la seua poesia valenciana havia conegut dues edicions: *Llibret de versos* (1885) i *Nou llibret de versos* (1902); i ja en tenia en preparació una tercera, ampliada i també titulada *Nou llibret de versos* (1909).

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

La lírica valenciana de Llorente prengué cos amb la primera edició del *Llibret de versos*, una de les obres més emblemàtiques de la Renaixença valenciana. Un volum que, deixant de banda les antologies (a més de Llorente 1906 i Llorente 1913, en destacaré dos: Llorente 1958 i Llorente 1996), des de 1885 i fins a 1983 conegué sis reedicions-ampliacions: tres en vida del poeta i tres després de mort, les dues darreres transformat ja en «obres completes»; i que, amb el pas dels anys, es convertí en el llibre en què varen aprendre a llegir i escriure en la pròpia llengua una bona colla de valencians del segle xx.

Així, la primera vegada que Llorente agrupà i edità una part de les poesies valencianes fou en 1885, vint-i-vuit anys després d'haver donat a la llum les tres primeres composicions (1857) i quan ja era un poeta admirat i consagrat. Fins a aquell moment, les seues poesies només havien aparegut publicades, de manera esparsa, en periòdics, revistes i anuaris de València i Barcelona. Per això el volum que les aplegava fou rebut amb tant d'entusiasme.

El *Llibret de versos* havia sigut preparat l'any anterior, en 1884,⁴ i tal com finalment fou editat recollia trenta-set poemes i s'encapçalava d'una llarga endreça a Marià Aguiló, el seu «volgut amic i savi mestre». A més, es cloïa amb un apartat titulat «Notes del autor» en què el poeta comentava l'origen o motiu de setze d'aquelles composicions. Un apartat que, posteriorment, es mantingué i amplià al llarg de la resta d'edicions, fins i tot les que prepararen el seu fill Teodor Llorente Falcó (1914 i 1936) i Lluís Guarner (1983).

En el moment en què aparegué el *Llibret de versos* Llorente tenia quaranta-nou anys i, molt probablement, les raons per les quals tardà tant de temps a donar-lo a l'estampa s'expliquen per la incertesa i els dubtes que li plantejaven la manera com seria rebut, entre una societat poc afecta a llegir i escriure en la llengua que parlava, un llibre culte que aspirava a dignificar un idioma molt corromput pel pas del temps, la desídia i la manca de prestigi social. I també, tal com afirmava a l'endreça, per haver de combatre els detractors i «adversaris de la renaixensa»: els qui afirmaven «qu'es trevall perdut esforçarse en fer revivre una llengua morta» (Llorente 1885: 9), o veïen aspiracions polítiques —separatistes— en el conreu literari del valencià. Llorente s'hi referia a tots aquests entrebancs, i atribuïa dos mèrits al *Llibret de versos*: un de patriòtic, en afirmar que es tractava d'una «obra de valencianisme»; i un altre de lingüístic, en mostrar-se en contra de la vulgarització i a favor de la dignificació de la llengua (11).

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

Pera ajudar á eixa obra de valencianisme, he escrit casi tots los versos d'aquest llibret, y per aixó mateix els estampe. He procurat acostarme al modo usual de parlar tot lo que permetixen, per una banda la propietat y puessa de la llengua, y per altra la elevació del estil poétich.

4. Així li ho comunicava al seu amic Vicent Venceslau Querol el 24 d'abril de 1884: «Voy a hacer el tomito de versos valencianos, que me piden muchos. Se lo dedicaré a nuestro buen Aguiló». Carta inèdita conservada a l'Arxiu biblioteca Llorente. Vull manifestar el meu agraïment a Joan Teodor Corbín Llorente per la seua col·laboració i per haver-me deixat consultar aquest i d'altres documents. L'anunci públic, però, no degué realitzar-se sinó a finals d'any. De fet, l'1 de gener de 1885 *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* publicava la següent notícia: «Ab lo modest titol de *Llibret de versos*, l'inspirat poeta En Teodor Llorente, á qui tant deuen les muses valencianes, anuncia la próxima aparició d'un volúm que contindrà les mes selectes composicions poétiques, eixides de sa ben tallada ploma. L'obra estará estampada ab esmero tipográfich, en paper superior, y formará un elegant tomo, que ja en ánsia esperen los amants de nostra bona lliteratura» («Nóves», *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal*, 2, València, 1 de gener de 1885, p. 15).

Abans, però, havia fixat la funció ideològica de la seua lírica, en afirmar que els versos «están inspirats per la mateix idea d'enaltir la Patria valenciana, recordant ses glórias y restablint el conréu lliterari de sa propia llengua» (9).

En aquest sentit, també em sembla oportú destacar que, en carta personal adreçada a Víctor Balaguer en juny de 1885, Llorente assegurava que «en el *Llibret* he reunido los versos valencianos que me han parecido menos malos»; i que, amb la seua publicació, «una de las cosas que más he querido realzar es la fraternidad de Valencia y Cataluña» (Llorente 1936: 119). Com bé acrediten, d'altra banda, els poemes «València i Barcelona», «Salutació als poetes de Catalunya, Mallorca i Provença», «Als periodistes de Barcelona», «A la Verge de Montserrat» i «Tempesta», entre d'altres.

Segons explicà en abril de 1885, hom preveia que el *Llibret de versos*, que fou imprés per plec, estiguera acabat l'1 de maig.⁵ De fet, el 30 de maig el ratpenatista Josep Maria Puig i Torralva publicà, a la revista *La Moma*, una ressenya en què explicava que el poemari llorentí «no s'ha posat á la venta y ho sent per aquells que no siguen suscritors á *Las Provincias*, pos está publicat apòsta pera repartirlo gratis entre els seus suscritors». I saludava l'edició del volum amb entusiasme: «Lo renaiximent de la nostra lliteratura está de enhorabòna. L'aparició del *Llibret* ha segut una valenta y manifesta pròba de lo que val ella» (Puig 1885: 74). El *Llibret de versos* tenia una forta càrrega simbòlica, i prompte esdevindria el producte estrella de la Renaixença, els versos de més qualitat que el moviment valencià havia estimulat i produït.

Al llarg de la ressenya, Puig i Torralva referia els inicis lírics de Llorente, sempre sota el mestratge d'Aguiló i la companyia de Querol, i s'hi mostrava ben esperançat: «Este moviment lliterari ha de anar augmentant cada año. Una volta sembrada la llavor, creixerá la planta y donará frut més dols que la melmelada» (Puig 1885: 74-75). Com que el *Llibret* havia sigut confeccionat a partir de la selecció que l'autor havia fet, Torralva també es preguntava per què no havia integrat composicions com ara

5. A la carta que Llorente adreçà a Querol en abril de 1885 comenta: «Los amigos del Rat-Penat, muy benévolos conmigo, quieren celebrar la publicación del libro de versos valencianos, que estará concluido para el 1º de mayo. Han pensado hacer un banquete, y ofrecerme una medalla de bronce, con mi vera efigies, que está haciendo un escultor para que Ríos la funda». Carta inèdita conservada a l'Arxiu biblioteca Llorente. De tota manera, l'homenatge devia ser cosa feta si més no des de dos mesos abans, ja que el 15 de febrer *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal* publicava: «Ab verdadera ansietat es esperada la publicació de les inspirades poesies que, ab lo títol de *Llibret de versos*, ha coleccionat En Teodor Llorente; y a propósito d'aquest aconteiximent, tenim entés qu'alguns de sos admiradors y amichs li preparen un obsequi» («Nóves», *Lo Rat-Penat. Periódich Lliterari Quincenal*, 5, València, 15 de febrer de 1885, p. 40).

«Lliris campestres» «y un'atra dedicá á Ausies Marc». Finalment, opinava que «lo seu llengüache pòt servir de mòdlo á tots els que cultivém la llemosina llengüa», i que «no es persona de gust qui no se procure eixe *llibret*, que encara que chicotet, figurará per son mèrit en el més gran llòch de la poesia del nòstre renaiximent lliterari» (Puig 1885: 75).

Més recentment, en 1983, aquella edició del *Llibret de versos* fou analitzada per Lluís Guarner, qui recordà que el volum recollia les primeres poesies amb què Llorente havia col·laborat a diverses publicacions de Barcelona, com ara el *Calendari Català* i l'*Anuari Català*, i a *Lo Rat-Penat*. *Calendari Llemosí*, que dirigia Llombart.⁶ I posà en relleu que «la planificació d'aquest llibre està deliberadament ordenada, alternant poesies líriques amb altres que tenen significació nacionalista»; i que «és de destacar que tan sols posà data al peu d'aquells [poemes] que tenen una transcendència nacional i no dels que són simplement de caràcter líric» (Guarner 1983: 57).

Com a anècdota, Guarner també observà que el *Llibret de versos* conté una «anomalia bibliogràfica»: així, mentre la coberta consigna com a data d'edició l'any 1884, la portada interior assenyalava el de 1885, que és l'any en què finalment aparegué. Encara que Guarner no s'explicava el motiu d'aquesta anomalia —«¿Es va imprimir la coberta en el 1884 i després la composició del llibre es va fer l'any següent per exigències editorials?», s'hi preguntava (64)—, en la mateixa opinió ara ha d'obrir al fet que el llibre havia sigut preparat en 1884, que és la data d'escriptura de l'endreça⁷ i del «Cant darrer», la poesia amb què es tanca; però que per diverses raons materials i/o editorials, i possiblement també a causa de l'epidèmia del còlera que aquell any assolà València i que obligà a suspendre els Jocs Florals, la impressió es postergà fins a 1885.

1.2 EL NOU LLIBRET DE VERSOS DE 1902

Amb posterioritat a 1885, el *Llibret de versos*, qualificat per l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (1911-1912) com a «breviari patriòtic de la bella encontrada del Túria» (Oliver 1913: 716), conegué cinc edicions més. La primera al cap de dèsset

6. En 2006 el *Calendari Llemosí* ha sigut editat en facsímil per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Escartí (2005) i Estrela (2005) han escrit sobre aquest anuari.

7. «Escribía esto [l'endreça] en el año 1884» (Llorente 1897).

anys, en 1902. El títol sofrí una lleu modificació formal —*Nou llibret de versos*—, i el volum resultant recollí cinquanta-nou poesies repartides en dues parts, vint-i-nou de les quals ja havien sigut publicades en 1885. Les vuit que havien aparegut a la primera edició i que ara havien sigut suprimides eren: «Aparició», «La nova era», «Mensaje», «Als felibres de Provensa», «Al poeta Adolf Blanch», «La dama del Rat-Penat», «Versos pera un album» i «A Federich Mistral». I les trenta noves, integrades totes elles a la segona part: «Lo tabalet», «A Mossén Jacinto Verdaguer», «Les glories de Valencia», «A Francesch Vinyas, demprés de cantar la òpera *Lohengrin*», «En l'álbum de una mallorquina», «A la bona memoria de la poetisa Rosalía Castro», «Arrós en fesols y naps», «A la Reyna dels Jochs Florals Rafeleta Andréu», «Recort al rey en Joan I, fundador dels Jochs Florals», «Trova á Matilde Ojea», «A Escalante», «Floreta sens nom», «En l'álbum de una senyora», «La Creu del poble», «Als bons valencians fundadors de *La Senyera*, Societat valenciana en Madrid», «Cartes de soldat», «Pro Patria», «A ma filla Josefina, Reyna dels Jochs Florals», «A ma neta María Bernal y Llorente, morta als cinch anys», «Pasejet de Maig», «Al pintor Sorolla», «Lliris campestres», «A Gaspar Thous», «Les cansons de la viuda», «Ma filla Irene», «En la mort de Verdaguer», «Al poeta Bodria», «Planys de la Teixidora», «Misa de alba» i «Testament».

El *Nou llibret de versos* conformava el volum núm. 6 de la «Biblioteca de Lo Rat Penat», i fou editat per a contribuir als actes d'homenatge que el 1903 la Societat d'amadors de les glòries valencianes i l'Ateneu Literari dedicaren a l'autor de «La barraca» arran de la finalització de l'obra històrica *Valencia. Sus monumentos y artes. Su naturaleza e historia*. Incorporava un retrat de Llorente, que era qualificat com a «Mestre en Gay Saber» (títol amb què havia sigut distingit en 1887), i un escrit preliminar de Josep Enric Serrano i Morales —aleshores director de la Comissió de Publicacions de Lo Rat Penat— titulat «Motiu de esta edició» (Serrano 1902: 6), que destacava que la idea de la publicació havia partit de la Junta directiva de l'entitat valencianista, que desitjava

fer á son President honorari just homenaje y pública demostració del goig que li produix el acabament de la esmentada obra [*Valencia*], y creu que la millor manera de honrar al benemérit historiador y donarli bona proba del amor de sos companys y deixebles es reproduir el seu *Llibret de versos*, que ja escaseja, afegintli totes les composicions poètiques valencianes escrites o publicades per l'autor dende l'any 1885 fins ara.

Per això tampoc no isqué a la venda, sinó que fou repartit gratuïtament entre els socis ratpenatistes.

Com la de 1885, aquesta edició també acusava una «anomalia bibliogràfica», per continuar amb la terminologia de Lluís Guarner, però de diferent índole. Sens dubte per descuit, la poesia «En l'álbum de una senyora», subtitulada «Versos escrits en una plana hon había apegades flors y fulles seques», fou reproduïda dues vegades: a la pàgina 189 i a la 249.

Finalment, cal consignar que, encara que portava data de 1902, el *Nou llibret de versos* degué veure la llum pocs dies abans de l'homenatge a Llorente, que tingué lloc el 5 de juliol de 1903. Així s'infereix de la notícia que el 29 de juny donava el diari *Las Provincias* informant de la publicació del poemari.⁸

1.3 EL NOU LLIBRET DE VERSOS DE 1909

La tercera edició del *Llibret de versos* aparegué en 1909 —és a dir, es féu coincidir amb els actes de coronació de Llorente (Roca 2004: 65-70)— i té la peculiaritat de ser l'última que l'autor realitzà en vida. Conservà el títol i les cinquanta-nou composicions de l'anterior, i n'afegí vint-i-tres més, fins a arribar a les vuitanta-dos. Així mateix, incorporà un llarg pròleg-estudi del prestigiós erudit Marcelino Menéndez y Pelayo, considerat per Llorente com una verdadera autoritat de les lletres catalanes i castellanes (Valentino 1908), i una nova dedicatòria, aquesta vegada lírica, dirigida al poeta Frederic Mistral. L'endrega a Aguiló s'hi mantenia, però canviava d'ubicació, ja que passava al final del llibre, després de les «Notes del autor» i abans del «Missatge dirigit al Sr. Llorente per la Junta directiva de Lo Rat Penat pera celebrar el 50 aniversari de la publicació de sos primers versos valencians» i de la poesia «A mon mestre Teodor Llorente», del difunt Víctor Iranzo i Simon. D'altra banda, s'hi reproduïa la mateixa fotografia inicial.

En la línia de les anteriors, l'edició presentava una nova i ja típica «anomalia bibliogràfica»: a la portada del volum hom féu constar que es tractava d'una «Segona edició molt augmentada», quan en realitat era la tercera. Error de composició o voluntat expressa? En qualsevol cas, això ha provocat que alguns investigadors que s'han acostat d'una manera superficial a l'obra de Llorente hagen passat per alt la de 1902.

8. «Literatura valenciana. *Nou llibret de versos*. Escrit per en Theodor Llorente, Mestre en Gay saber. Valencia», *Las Provincias* (29 de juny de 1903).

Les vint-i-tres poesies que l'autor hi afegí eren: «Cansoneta amorosa», que fou ubicada a la segona part del volum; i totes les de la tercera: «Rahonament pera'ls Jochs Florals de *Lo Rat-Penat*», «¡Valencianeta!», «Inscripció antiga d'una rajoleta», «Primaveral», «Cansó de les empaperadores de taronges», «Viaje nupcial», «La barca nova», «Versos llegits en una festa de *Lo Rat-Penat* en obsequi de les Reynes dels Jochs Florals», «A una joveneta que per distraure á son pare, cego, li llegía mon *Llibret de versos*», «Vora'l barranch dels Algadins», «Visanteta. Cansó nova de un poeta vell», «Matinal», «Intima (En el meu hort de Museros)», «Ferits al cor», «La creueta de Mossen Jacinto», «Roses de dacs (Romans anacreóntich)», «Ovelleta mansa», «A Natalia Paulowsky», «Romans de Visanteta quant aná á Saragosa», «El llibre de missa de la meua mare», «Valencia y Alacant» i «Mal ensomni».

Entre aquestes composicions, en trobem una de les més belles i representatives de la lírica llorentina. Es tracta de «Vora'l barranch dels Algadins», un clàssic del pal·lisme valencià. A imitació d'aquesta, l'any 1959 Vicent Andrés Estellés redactà un poema titulat «Llorente» que a penes si és conegut i que constitueix un homenatge a l'autor del *Llibret de versos*. Fou publicat a *Las Provincias* set anys després (Andrés Estellés 1966: 25), i diu així:

Vora el barranc dels Algadins
la teua veu encara es dreça,
i encara és una promesa
de regnes alts i de daurats matins.
Remors de palmes i de pins,
el vers més teu encara avança
i sosté encara l'esperança
vora el barranc dels Algadins.

Vora el barranc dels Algadins
per a València es feu de dia.
Font i xiprer, allí naixia
un llarg amor sense confins:
una cançó que duia brins,
en tanta nit, de llums més clares.
I encara està com la deixares,
vora el barranc dels Algadins

Vora el barranc dels Algadins
va ser més nostre el teu accent.
Versos i palmes mou el vent,
i el vent està plé de camins.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

València porta sempre dins
la teua veu, feta llavor:
la teua veu, clara i millor,
vora el barranc dels Algadins.

Vora el barranc dels Algadins
naix un futur plé de collites,
la brisa té el poder dels mites,
s'ompli d'alegres teuladins.
Sense saber-ho et duem dins;
el teu barranc ens creua el cor.
I creix la llum en branques d'or
vora el barranc dels Algadins.

Register for free at <https://www.scipedia.com> to download the version without the watermark

1.4 ELS *LLIBRETS DE VERSOS* DE 1914

Cinc anys després, en 1914 i quan Llorente ja era mort, el «llibret» passà a ser *Llibrets de versos*, recollits i editats pel seu fill, Teodor Llorente Falcó. Els versos llorentins varen ser publicats en doble volum amb paginació independent, i potser per això l'editor decidí que calia introduir dues noves modificacions sobre el ja clàssic títol de *Llibret de versos*: d'una banda, abandonar l'adjectiu «nou» que havia figurat en les dues edicions precedents; i de l'altra pluralitzar el primer substantiu: «Llibrets». De manera que una única consonant indica que ens trobem davant d'una nova edició dels versos valencians de Llorente: la quarta, la primera que es publicava amb posterioritat a la defunció de l'autor.

Els volums, que abandonaven la fotografia que havia presidit les edicions anteriors, recullen les vuitanta-dues poesies reproduïdes en 1909, n'afegien tretze més —fins a arribar a les noranta-cinc—, i s'estructuraven en quatre parts: dues el primer

i dues el segon. Així mateix, incorporaven tota la resta d'elements complementaris: l'endreuca a Mistral, el preàmbul de Menéndez y Pelayo, les notes de l'autor —amb la incorporació d'unes «Notes del editor»—, l'endreuca a Aguiló, el missatge de la directiva de Lo Rat Penat i la poesia d'Iranzo. En consonància amb la indicació apareguda al volum de 1909, a la portada de tots dos llibrets Llorente Falcó féu constar que es tractava d'una «Tercera edició molt augmentada». Era la perllongació d'un error o la corroboració que son pare no tenia en compte l'edició de 1902?

Les tretze poesies noves, agrupades totes a la quarta part, eren: «Present de flors», «A María Ricard», «En l'àlbum d'una joveneta mallorquina», «Xich de barca», «Filla de viuda», «Visanteta en los Jochs Florals», «Valencianisme d'un giquet d'escola», «Salutació als mallorquins», «Cant d'aucells», «A Balms (En lo centenari de son naiximent)», «Conversa de Nadal», «Historia de l'antigor» i «Als poetes jovens (Ultima poesía valenciana)».

1.5 LES *POESIES VALENCIANES* DE 1936

Vint-i-dos anys després, en 1936, fou també el fill del patriarca de la Renaixença valenciana l'encarregat d'editar el llibre *Poesies valencianes*, subtitulat «Obras completas de Teodoro Llorente», volum que fixava la totalitat de la lírica valenciana de l'autor coneguda fins a aquell moment en cent vint-i-una composicions. Recollia les noranta-cinc publicades en 1914 i n'afegia vint-i-sis de noves. Tant a la portada com a la coberta s'anunciava que es tractava de la «Quinta edició, augmentada ab una nova part de poesies no compregudes en anteriors edicions». La qual cosa posava definitivament de manifest que les indicacions de 1909 i 1914 havien sigut errades bibliogràfiques que ara s'esmenaven de colp.

El llibre aparegué a principis de 1936, en el marc de la celebració del primer centenari del naixement del Poeta de València. I les diferències més remarcables que Llorente Falcó hi introduí respecte a l'edició anterior foren bàsicament dues: el títol, que bandejava definitivament el clàssic i originari *Llibret de versos* per a adoptar el novell *Poesies valencianes*; i el canvi de format, que apostava pel retorn al volum únic.

Així mateix, s'hi reproduïen la fotografia inicial —una de nova, però— i tots els elements de les edicions precedents, recordem-los: endreuca a Mistral, preàmbul de Menéndez y Pelayo, notes de l'autor, notes de l'editor, endreuca a Aguiló, missatge de

Lo Rat Penat i poesia d'Iranzo. I tres apartats nous: una cinquena part amb «Poesies no incloses en anteriors edicions per considerarles son autor de poca importancia o defectuoses» (que el poeta havia guardat en un «paquetet»), la necrològica de Llorente —traduïda al valencià— que havia aparegut a l'*Almanaque «Las Provincias» para 1912* i una «Advertència preliminar» —sense signar, però atribuïble a l'editor— en què s'explicava l'origen de les poesies incloses en aquella cinquena part, i que fins aleshores havien restat inèdites. Llorente Falcó en justificava la inclusió en el fet que, si bé son pare no havia volgut publicar-les abans, també era cert que «l'autor haguera pogut desgarrar i fer desaparéixer dits originals, i en no fer-ho així és que algun apreci li mereixien». Aquest nou capítol estava integrat per poesies de joventut, «producte dels primers assaigs de l'escriptor en les lletres valencianes»,⁹ i per cinc versions de poetes estrangers, les úniques composicions conegudes, juntament amb una altra de Víctor Hugo, que Llorente traduí al valencià.

Les vint-i-sis poesies no incloses als *Llibrets de versos* de 1914, i que ara recollia *Poesies valencianes*, eren: «En casa d'un antiquari», poesia inacabada que segons Llorente Falcó fou «lo darrer pensament poétich del trovayre valencià», i que figura a la «quarta part»; i totes les de la «quinta part»: «Mon trist caminar», «L'amor del poeta», «Ple de sospirs el pit», «La fulla», «Imitació de Sannazaro», «La Poesía», «¡Venticinch anys!», «La meua amada», «Ensomit», «Patria, Fe, Amor», «Primavera», «La Musa valenciana», «Marius», «A la senyoreta donya Pepita Anglasell», «La Senyera», «Lo cant del lletí», «Els amants de Rimini», «A mon amich el poeta don Antonio Aparici», «Aubada», «Mireya», «Salutació a En Belenguer», «El jardí de la Reina mora», «El sant Graal» i dues poesies —més aviat fragments— sense títol.

En abril de 1947 Carles Salvador (1947) manifestava el seu malestar perquè, onze anys després de l'edició llorentina, el volum encara no s'haguera esgotat:

Ahí están estas “Poesías Valencianes” —un grueso volumen de 432 páginas (precio, 10 pesetas, mucho menos de lo que vale hoy su papel)— prologado por Menéndez y Pelayo, pidiendo lectores. Y los lectores no llegan, como deberían, en tropel.¹⁰

En la seua opinió, això era degut al fet que «las últimas promociones de lectores de versos no conocen a Llorente de una manera directa, substantiva. [...] La juventud se halla desconectada de la obra de nuestro gran poeta» (Salvador 1947). Potser per

9. «Advertencia preliminar», *Poesies valencianes*, València, 1936, p. 3.

10. Posteriorment, Salvador (2000: 252-255) va reproduir aquest article.

aquesta raó l'any anterior havia enllestit una antologia llorentina que, com sabem, no veié la llum fins a 1958.

Al fil d'aquell article, dos mesos després, Guillem Renart (pseudònim de Josep Giner) escrivia un nou comentari en què qualificava les *Poesies valencianes* com a «libro de “capsalera” del País Valenciano», i realitzava una nova reivindicació de l'autor: «Llorente es, nada más y nada menos, que un príncipe de la “Renaixensa” valenciana, un “Pater Patriae”, un poeta que vivirá tanto como la lengua valenciana, inmortal por naturaleza divina» (Renart 1947).

1.6 LA *POESIA VALENCIANA COMPLETA* DE 1983

Amb l'única excepció de l'antologia enllestida per Carles Salvador (1958), fou necessari que passaren quaranta-set anys abans que el conjunt dels versos valencians de Llorente conegueren una nova edició, ara titulada *Poesia valenciana completa* (1983). L'encarregat de conformar-la fou Lluís Guarner, reconegut estudiós de la nostra literatura contemporània, que per a la transcripció dels versos comptà amb l'ajut de Francesc Pérez i Moragón.

Durant la preparació de *Poesia valenciana completa*, que tenia en compte totes les edicions anteriors, Guarner aconseguí ampliar —amb l'ajuda de Joan Teodor Corbín Llorente, besnet del poeta— en divuit poemes més la de 1936, fins a arribar a les cent trenta-nou composicions. Així mateix, el corpus líric anava precedit d'un excel·lent estudi introductori de Guarner, que merescué el «Premi de la crítica *Serra d'Or* 1983» i que, en la meua opinió, suposà un important punt d'inflexió respecte a la línia fèrria i monolítica que durant els anys 60 i 70 havien portat a terme la major part dels estudis sobre la Renaixença valenciana, i més concretament sobre Llorente. Dos anys després, precedit d'un «Pròleg per a catalans d'avui» i seguit d'una «Petita antologia ideològica» (que incloïa composicions com ara «València i Barcelona», «Als poetes de Catalunya», «La barraca» i «Mal ensomni»), aquell treball fou editat a Barcelona en format llibre (Guarner 1985).¹¹

11. El volum, titulat *La Renaixença valenciana: Teodor Llorente*, s'encapçala d'una dedicatòria «en record del meu benvolgut nebot Manuel Sanchis Guarner, primer catedràtic de Lingüística Valenciana a la nostra Universitat. Ll. G., 1984».

A banda del canvi de títol, que recollia la voluntat ja expressada en 1936 per Llorente Falcó de publicar la totalitat de la lírica valenciana de son pare, i del magnífic «Pròleg», Guarner hi introduí algunes substancials modificacions. D'entrada, suprimí les tradicionals parts en què havien vingut estructurant-se els versos llorentins, i els reordenà en set nous apartats, en atenció a la temàtica i la finalitat: «Líriques», «Records i contarelles», «Endreces i homenatges», «Commemoracions patriòtiques», «Floralesques», «Poesia popular» i «Jovenívoles, oblidades i traduccions». D'altra banda, integrà les notes de l'autor i de l'editor en un únic capítol titulat «Notes a les poesies», que ell mateix s'encarregà d'enriquir i d'ampliar. Hi afegí una notable col·lecció de fotografies personals i familiars de Llorente. I, finalment, suprimí la poesia d'Iranzo i la necrològica, i reproduí en apèndix les endreces a Aguiló i a Mistral i el preàmbul de Menéndez y Pelayo. El volum s'obria amb una breu però assenyada «Nota preliminar» que, en representació de la família del poeta, elaborà Joan Teodor Corbín Llorente, besnét i hereu intel·lectual del patriarca de la Renaixença valenciana, i un gravat de l'autor bastant defectuós en la seua reproducció.

Poques setmanes després d'aparèixer el llibre, Ricard Blasco en publicà una llarguíssima ressenya al núm. 19 de la revista *L'Espill*, corresponent a la tardor de 1983. Aquella era la reacció d'un estudiós que es resistia a variar el rumb clarament condemnatori que ell i d'altres intel·lectuals valencians havien imprés durant les dues dècades anteriors als estudis sobre Llorente i l'època. D'aquesta manera, el primer que feia Blasco era consignar l'oportunitat del llibre —«ja fa prop de cinquanta anys que l'obra llorentina no ha tornat a publicar-se completa, i, d'aquella impressió de 1936, no se'n troben exemplars» (Blasco 1983: 136)— i qualificar injustament l'estudi de Guarner com «un pròleg informatiu i didàctic, que frega el panegíric i, comprensiblement, no és gaire crític» (1983: 137).

No és estrany que a Blasco el pròleg li semblara «panegíric», si tenim en compte tot el que sobre Llorente havia escrit ell anteriorment, i el que només unes ratlles més avant reiteraria (1983: 137):

Els lectors de *L'Espill* saben ja l'opinió que em mereix l'autoestima egoista de don Teodor, un aspecte que Lluís Guarner prefereix marginar, i sobre el qual no pense insistir. Sí que exposaré, en canvi, més avant per què Llorente em sembla un poeta paracrònic, d'influència negativa en el curs de la literatura valenciana, un altre caire de la seua personalitat no examinat per Guarner.

A continuació repassava algunes de les afirmacions que, en relació a la lírica llorentina, havien realitzat Fuster i Sanchis Guarner en les dècades precedents, i amb

les quals, no cal dir-ho, ell es trobava absolutament d'acord. Siga com siga, afirmar que Llorente fou un poeta «d'influència negativa en el curs de la literatura valenciana» pressuposa no haver entés la tasca que els valencians Miquel Duran de València, Daniel Martínez Ferrando, Enric Navarro i Borràs i Carles Salvador, entre altres, portaren a terme durant gran part del segle xx (Roca 2004: 127-138).

Amb tot, enmig de tant de comentari negatiu, a Blasco no li quedava més remei que reconèixer (1983: 140):

toca a les generacions més joves —que ara tenen la possibilitat de llegir tot Llorente en l'edició que comentem— dictaminar si els judicis de Sanchis Guarnier i Fuster són revisables i, comptat i debatut, dir-nos si don Teodor té una lectura «nova» i «diferent».

Temps després, al número de la revista *Saó* corresponent a desembre de 1983 aparegué una altra ressenya de Josep Iborra titulada «Els versos de Llorente». El primer que feia l'autor (1983: 31) era assegurar que

resulta escandalós constatar que en els últims quaranta anys ningú no ha considerat necessari de reeditar els versos de Teodor Llorente. [...] Durant les últimes quatre dècades, Llorente ha quedat fora de l'abast dels lectors valencians: decatalogat [*sic*] i, d'alguna manera, «castigat». De fet Llorente, sovint citat, no ha estat més que una pura referència negativa: un nom, un tòpic de la nostra història moderna. ¿Quants, però, l'han llegit o han pogut llegir-lo?

A continuació assajava algunes de les claus i dels motius de la maledicció que pesava sobre l'autor del *Llibret de versos*: «Aquest oblit, o aquest desinterés, té, naturalment, la seua explicació. Per als joves poetes que van entrar en escena pels anys quaranta, Llorente era un escriptor “passat”». I, en conseqüència, el patriarca havia quedat sense continuadors, sense enaltidors de la seua obra. Ja que, tal com continuava Iborra,

els nous poetes que han vingut després han arrencat ja des d'una situació més normalitzada per a la nostra cultura i han estat moguts per exigències i formes poètiques que no toquen per cap costat la nostra tradició renaixentista. Han «passat» de Llorente: l'han ignorat. [...] El llorentinisme, durant tant de temps dominant, s'ha estroncat. A mesura que creixia la posició normalitzadora, ha aparegut, com a reacció, una drete nova, que ha perdut l'interés per la cultura o la literatura «ratpenatesca». Com que només té la preocupació d'oposar el «valencià» al català, no li ha pogut reivindicar Llorente: no li serveix.

La ressenya finalitzava d'una manera ben expressiva (32):

Calia fer aquest esforç: ara tenim ja a l'abast tot l'opus llorentí. És un primer pas, important, que hauria d'estimular algú a estudiar Llorente com a poeta i, també, com a «patriarca»

de la Renaixença. Si un dia es fa com Déu mana, potser entendríem moltes coses que ara no entenem, o molt per damunt, ¿qui era, realment, Llorente?

Per aquells dies, dos crítics literaris —Adolf Beltran i Enric Sòria, representants de les «generacions més joves» a què es referia Ricard Blasco— també es feren ressò de l'aparició de *Poesia valenciana completa* a través de dos suculents articles. El de Beltran, que aparegué al periòdic *Noticias al día*, aplaudia l'encert d'haver publicat un volum que oferia «la possibilitat de confirmar, modificar o extremar l'opinió sobre la seua producció [de Llorente], una opinió estètica, històrica o, fins i tot, sociopolítica» (Beltran 1983). Qualificava l'estudi introductori de Guarner com a «aclaridor», i el panorama que dibuixava la lírica llorentina, tot i no fascinar-lo, com a «atractiu i divers». Finalment, es preguntava si Llorente podria haver sigut una altra cosa, si li ho hagués permés la seua classe social; i sentenciava: «Tenim dret a criticar-lo, rebutjar-lo i odiar-lo. El que no podem fer —és una condemna coherent i real— és oblidar-lo».

Per la seua banda, el d'Enric Sòria —que, segons pròpia confessió, «no veurà la llum, supose» (Sòria 1991: 151)— quedà anotat al seu dietari. Amb data de 25 de novembre de 1983, hi constata la qualitat de la lírica llorentina, sobretot «si atenem època i circumstàncies», i el fet d'haver trobat «ara i adés un ritme encertadíssim o alguna suau caricatura camperola». Amb tot, també advertia que els versos de Llorente rarament vibraven, i que, en conjunt, contenien «massa tòpic, massa retòrica afanyada». Finalment, destacava l'estima que el patriarca havia demostrat envers el valencià, i conclou que, «a Llorente, el salvarà la llengua que escrivia i els lectors que, com ell, també l'estimen» (152). Nous lectors com ara Beltran i Sòria que, gràcies a aquella edició, tenien la possibilitat d'acostar-s'hi.

1.7 COMPOSICIONS NO RECOLLIDES AL VOLUM *POESIA VALENCIANA COMPLETA*

Amb la ingent tasca compiladora que varen realitzar Teodor Llorente Falcó i Lluís Guarner, era ben poc probable que quedara cap composició llorentina que no haguera estat recollida al volum *Poesia valenciana completa*. Però, ni que només siga per a demostrar que la història i la filologia són dues ciències d'aproximació, i que sempre hi ha lloc per a la sorpresa, en els darrers anys he localitzat set poesies valencianes, inèdites o esparses, pràcticament desconegudes que no varen ser integrades a l'edició de 1983.

Cap d'aquestes composicions no és excessivament llarga ni significativa, la qual cosa, sens dubte, ha contribuït al fet que fins ara hagen passat desapercbudes. N'hi ha dues que no és possible datar, i les altres cinc són d'època tardana (1900-1909). Ni que siguin breus, però, aquestes composicions —quasi totes centenàries— són producte d'una circumstància en la vida de Llorente; i, com a tals, ens aporten informació tant de l'autor com del moment d'escriptura. En aquest sentit, ens trobem davant de set «troballes». I per això, acompanyades d'uns breus comentaris, pagava la pena de transcriure-les i agrupar-les ara. Estan ordenades per ordre cronològic i totes porten indicació, quan se sap, del lloc i el motiu pel qual varen ser escrites i/o publicades.

La primera no porta títol, fou reproduïda el 10 de maig de 1900 al núm. 7 de *La Il·lustració Llevantina. Revista Artística-Literària de Catalunya, València, Balears y Rosselló*, i és molt probable que fóra escrita expressament per a l'ocasió. Es tracta d'una poesia de record i agraïment adreçada als poetes catalans, i al·ludeix al moment en què Llorente participà com a president del consistori de mantenidors en els Jocs Florals de Barcelona de 1880. Fou inserida en un reportatge sobre els «Jochs Florals de Barcelona de 1900, any XLII de sa restauració», a l'apartat «Recorts y floretas» (p. 160), en què també participaren un grapat d'expresidents i Mestres en Gai Saber més, com ara Manuel Duran i Bas, Jaume Collell, Francesc de S. Maspons, Ramon Picó i Campamar, F. Romaní i Puigdemongas, Josep Balari i Jovany i Josep Franquesa i Gomis. Diu així:

La més alta cadira, oh catalans poetes,
un dia me donareu en vostres Jochs Florals;
mes il·lusions volgudes quedaren satisfetes,
y plens de vostra Festa mos somnis ideals.
Pera tornarhi sempre, viure mil anys volguera;
pera tornarhi sempre per caminals de flors,
sense trovar obstacle, ni fita, ni barrera,
que nos detinga els passos y nos separe'ls cors.

La segona poesia no fou impresa, sinó que ens ha pervingut manuscrita i col·leccionada dins d'un volum titulat genèricament «Biografías, retratos, semblanzas y dedicatorias de Teodoro Llorente» (pp. 215-216), en quart i amb il·lustracions, que es conserva a l'Arxiu biblioteca Llorente. Segons Joan Teodor Corbín Llorente, a qui devem la troballa, la lletra correspon a Pasqual Llorente Falcó, el fill major del fundador de *Las Provincias*, que degué copiar-la i inserir-la en el llibre. Precedida del

rètol «Autógrafo de Llorente», està dedicada «A José Segarra y Joaquin Juliá» i datada a «Valencia 20 Noviembre 1903». És aquesta:

Me plau vostra existencia peregrina,
Pues conèixer be'l món es la gran ciencia.
L'águila voladora'l cel domina;
Pero torna á son niu. Feu també aixina.
No olvideu á Valencia.

Josep Segarra i Joaquim Julià varen ser dos periodistes i aventurers valencians inseparables, autors de diversos llibres de viatges, que amb el suport de les autoritats espanyoles i mexicanes repetiren la ruta seguida per Hernán Cortés durant la conquesta de Mèxic (Delgado 1996). L'exhortació lírica de Llorente s'acompanya, a més, d'una traducció castellana que, segons sembla, fou realitzada pel mateix Segarra¹², col·laborador d'*El Radical* i d'*El Imparcial*, «a quien dió notoriedad su viaje a pié realizado por Francia e Inglaterra y que reseñó en una conferencia del Ateneo de Madrid en 1902» (Ossorio 1903: 426). D'altra banda, cal advertir que, durant el banquet d'homenatge a Llorente que tingué lloc el juliol de 1903, Segarra fou la persona a qui Frederic Mistral encarregà llegir i lliurar a l'interessat la poesia d'adhesió que per a l'acte havia redactat el provençal.

La següent composició, també de cinc versos, porta un llarg títol en castellà: «Tarjeta postal para la tómbola del Asilo del Buen Pastor, en Barcelona». De manera que és molt probable que fóra escrita per a acompanyar alguna papereta o il·lustració religiosa amb finalitat benèfica. Aparegué a *Las Provincias*, a la secció «Algo de poesía», el 27 de juny de 1904:

¡Oh pares dels hórfnes [sic], molt nobles y honrats!
Una bona nova vos tinch vuy d'escriure.
Al saber les vostres fervents caritats,
ha overt [sic] los sants llabis ab un dols mitg-riure
la Verge divina dels Desamparats.

La quarta és cinc anys posterior, de 1909, i porta per títol «Valencia a la exposició». Emmarcada en els actes de l'Exposició Regional que aquell any celebrà la ciutat

12. La traducció fa així: «¡Hermosa vuestra errática existencia, / Pues conocer el mundo es la gran ciencia! / El águila caudal cruza el abismo, / Pero vuelve a su roca. Haced lo mismo: / ¡No olvideis á Valencia!». A banda de la firma de «José Segarra», s'acompanya de l'anotació: «*Amigos y conocidos*. Méjico 1908».

de València, fou publicada durant el mes de març a dos dels diaris de la ciutat. Primer a *El Mercantil Valenciano*, on aparegué el dia 21 sota l'epígraf «Himno á la exposición» i precedida del següent comentari:

Dijimos días pasados que el Sr. Maura había ofrecido un premio al Conservatorio de Música para el Certamen internacional que celebra este año dicho instituto de enseñanza para conmemorar el trigésimo aniversario de su fundación. Según indicó el mismo Sr. Maura, la composición poética en que se ha de inspirar el músico ha de tener carácter regionalista y la había de escribir el ilustre poeta Teodoro Llorente, quien ya ha cumplido el encargo, entregando al presidente del Conservatorio una inspirada poesía que dice así.

Dos dies després, fou reproduïda també a *Las Provincias*, aquesta vegada sota el títol «Poesía de Teodoro Llorente para el Certamen Internacional de Música» i acompanyada d'aquesta introducció:

Saben nuestros lectores que el presidente del Consejo de ministros ha ofrecido un premio al Conservatorio de Música para el Certamen Internacional que celebra este año dicho instituto de enseñanza para conmemorar el trigésimo aniversario de su fundación. El tema dado por el Sr. Maura es una composición musical inspirada en una poesía en valenciano de D. Teodoro Llorente, designada por nuestro poeta. Este, en vista de que sus composiciones publicadas no fueron escritas para ponerlas en música, y con objeto de facilitar más la obra de los concurrentes al Certamen, ha escrito *ad hoc* la siguiente poesía.

La composició fa així:

A l'ombra delitosa
d'un taronger,
cantava donzella hermosa
son amor ver.

«Soch colometa blanca,
diu suspirant.
No está en la verda branca
lo dols amant».

«Per tot la primavera
brilla y sonriu,
y mon cor l'hora espera
de fer son niu».

«¿No escoltes ma complanta,
tendre amador?».

La donzella aixís canta
son ver amor.

La donzella es Valencia enamorada,
colometa que anyora'l colom seu.
Aixuga'l plor; no estás abandonada;
alsa els ulls; vorás vindre'l galán teu.

Té d'águila les ales; per corona
en son cap du tota la lum (sic) del sol;
es l'Avenç, que la forta má te dona,
y reyna de son reyne ferte vol.

La cinquena poesia no recollida al volum *Poesia valenciana completa* fou publicada sense títol. Enmig d'un ambient festiu i humorístic, Llorente la improvisà durant el banquet —un perol d'arròs amb fesols i naps— que, a propòsit de la coronació, li dedicaren els treballadors de la impremta Doménech el 5 de desembre de 1909. L'endemà fou integrada a l'article «Fiesta íntima», de *Las Provincias*, que es feia ressò d'aquells actes. La composició s'acompanyava de la següent introducció:

Fue un obsequio, el que ayer se tributó a D. Teodoro Llorente, de los que más simpatías pueden despertar y más grato recuerdo tener. Se trata del homenaje que al poeta tributaba el personal de los talleres de la casa Doménech, donde se imprimen *Las Provincias*. [...] El Sr. Llorente, ante la reiterada petición de los laboriosos «ofrendadores» de aquel *perol* clásico, hubo de improvisar los siguientes versos, que fueron recibidos con el más delirante entusiasmo.

Són aquests:

Yo ya no soch més poeta
pero el cambi no me dol;
cante el gall, cante el canari,
cante el tendre rusiñol;
yo no més sé una paraula
¡perol!
Pera donarvos les gracias
fera un discurs cuansevol;
yo vos les done dienvos
¡perol!
No h'encontrat atra paraula
més elocuent baix el sol
¡perol, perol, y perol!

La sisena composició també ens ha pervingut manuscrita (lletra de Llorente) i es titula «Plany amorós». Escrita en un full solt i sense data de redacció, ha aparegut recentment entre els papers i documents que Joan Teodor Corbín Llorente conserva del seu besavi. Tant l'estructura com la temàtica amatòria remeten a l'època de joventut de l'autor. D'altra banda, el fet que el full en què està escrita porte, en el marge superior esquerre, la indicació d'un u permet pensar que la poesia primigènia era més llarga, i que en realitat ens trobem davant d'un fragment; de les primeres tres estrofes, concretament:

Ma bella estimada
me té enmatzinada
la sang del meu cor.
Son esguart m'agrada,
son bes me fa por,
com enganyadora
avespa traidora
a dins d'una flor.

Jo la contemplava
com qui veu brillar
en la volta blava
la estrela polar;
com roméu que mira
al fi del romiage
la que amor li inspira
celestial image,
que'ls ulls ad-ell gira
en el sacre altar.

¡Enjamai vinguera
la llum riallera
de la primavera
á emblavir el cel;
enjamai poguera
á eixa llum tan clara
mon desig encendres;
enjamais tastara
en sos llavis tendres
la gustosa mel!

L'última de les poesies que ens ocupen fou publicada —sense cap comentari, data de redacció, ni explicació— al núm. 42 (p. 4) de *Valencia. Revista Mensual Ilustrada*

divuit anys després de mort Llorente, en setembre de 1929. El seu títol és «Lo reliquiari», i en podem dir que es troba en la línia d'altres composicions devotes llorentines, com ara «Inscripció antiga d'una rajoleta» i «Lo rosari de la viuda». Fa així:

En un altaret de plata
tinch un reliquiari d'or:
mon pit es l'altar, ingrata;
lo reliquiari mon cor.
Lo guarden de tot ultrage
angelets y serafins,
y es ta benvolguda image
la reliquia que hiá dins.

2. PROSA VALENCIANA DE LLORENTE (1879-1911)

El repertori de prosa valenciana de Llorente que, a dia de hui, coneixem està integrat per onze documents de caire periodístic i/o literari que podríem adscriure al gènere de l'assaig, que foren publicats entre 1879 i 1911, i que poden ajudar a esmenar la creença segons la qual Llorente només utilitzà el valencià per a escriure poesia. Així mateix, també resulten eloqüents des de dos punts de vista:

- a) mostren el model lingüístic de prosa valenciana pel qual, en una època pre-normativa, apostà un escriptor tan destacat i influent com Llorente;
- b) ens informen sobre la ideologia i el pensament de l'autor al voltant de temes com ara la recuperació de la llengua escrita i les relacions culturals que els protagonistes de la Renaixença valenciana mantingueren amb els seus homòlegs catalans i balears.

A l'hora d'establir la catalogació no s'ha tingut en compte ni aquells texts de prosa que foren publicats una vegada mort l'autor, com ara les cartes en valencià que recullen els tres volums de l'*Epistolari Llorente* (1928, 1930 i 1936); ni aquells que no redactà originàriament en valencià, com les tres ressenyes que aparegueren a *La Veu del Montserrat* durant maig i juny de 1882, que Llorente havia escrit en castellà i que varen ser traduïdes al català per mossén Collell. Tampoc no s'ha considerat els que foren publicats sense la supervisió de l'autor, com ara el «Discurs presidencial» dels Jocs Florals de Barcelona de 1880, que aparegué al diari *La Veu de Catalunya* el 13 de novembre de 1909. Finalment, també s'hi ha deixat fora l'apartat «Notes de l'autor» amb què acompanyà les diferents edicions del *Llibret de versos*, per tractar-se d'uns

texts breus que únicament tenen sentit en relació amb les diferents poesies a què fan referència. D'aquesta manera, tots els escrits examinats foren publicats en vida del poeta i per indicació seua, o, si més no, amb el seu vistiplau. Amb la possibilitat d'esmenar o corregir allò que no haguera sigut del seu grat, en tot cas.

Atenent la forma, funció i lloc de publicació dels escrits, podem classificar la prosa valenciana de Llorente en tres grups:

1r. El primer estaria integrat per tres pròlegs de llibres publicats a València: l'«Endressa. Al senyor Don Marian Aguiló» que encapçala l'edició del *Llibret de versos* (1885); el «Prefaci» al *Llibre d'or dels Jochs Florals* (1895); i el pròleg al volum *Poesies* de Víctor Iranzo Simon (1900).

2n. El segon grup, per cinc articles periodístics de temàtica cultural que, de març a novembre de 1900, aparegueren sota el títol «Notes valencianes» a la revista *La Il·lustració Llevantina. Revista Artística-Literària de Catalunya, València, Balears y Rosselló*.

3r. I el tercer pel discurs d'obertura del curs 1879-1880 de Lo Rat Penat i per dues cartes-articles de temàtica lingüística i cultural que varen ser publicades a *El Cuento del Dumenche* (1908) i a *Lo Rat-Penat. Revista Mensual* (1911).

2.1 TRES PRÒLEGS

El primer dels texts és també el més conegut de tots. Es tracta de l'«Endressa. Al senyor Don Marian Aguiló» que obri el *Llibret de versos* (1885), una extensa carta-dedicatòria que, com hem tingut ocasió de comprovar, l'autor adreça al seu mestre i amic. Encara que havia sigut escrita en 1884, fou signada el 13 d'abril de 1885, festivitat de Sant Vicent Ferrer, dia en què Lo Rat Penat retia a l'autor l'homenatge abans esmentat.

El segon pròleg és deu anys posterior. Es tracta del «Prefaci» al *Llibre d'or dels Jochs Florals*, publicat per Lo Rat Penat en 1895. Tot i ser un text anònim, és possible atribuir-lo a Llorente gràcies, sobretot, a dues referències aparegudes a l'*Almanaque «Las Provincias»*: la primera, de 1894 (p. 215), al·ludeix al procés de confecció del volum, i explica que

Lo Rat-Penat [...] en la actualidad está terminando la publicación de un libro, que contendrá los retratos de todas las reinas que han sido de los Juegos Florals, las poesías premiadas

en dichos certámenes con la flor natural y los premios ordinarios, todo ello precedido de un prólogo de D. Teodoro Llorente;

i la segona, escrita un any després, una vegada el llibre ja era al carrer, comenta que Lo Rat Penat «ha trabajado bastante este año [...]. Comenzó repartiendo a sus socios el *Llibre d'or dels Jochs Florals* [...]. Este hermoso libro, esmeradamente impreso por D. Federico Doménech, con un prólogo de D. Teodoro Llorente» (p. 121). Encara que cap de les dues cites no deixa lloc a dubtes, n'hi ha una tercera dada molt significativa: i és que el «Prefaci» fou reproduït a *Las Provincias* el 13 de febrer de 1895.

El tercer dels pròlegs és un llarg escrit que, sota el títol «Víctor Iranzo», encapçalà l'edició pòstuma de les *Poesies* (1900) valencianes de Víctor Iranzo Simon, mort per tuberculosi deu anys abans. Llorente hi traçava la semblança biogràfica i literària del malaguanyat poeta d'origen aragonés: explicava com s'havia endinsat en el conreu de la lírica valenciana, repassava el seu itinerari ratpenatista i analitzava les peces literàries més destacades. De la mateixa manera que el «Prefaci» al *Llibre d'or*, el pròleg «Víctor Iranzo» també fou reproduït a *Las Provincias* el 17 de juliol de 1900.

2.2 LES «NOTES VALENCIANES» DE 1900

Els cinc articles que Llorente publicà sota el títol genèric de «Notes valencianes» entre el 10 de març i l'1 de novembre de 1900 en *La Il·lustració Llevantina* constitueixen una col·lecció definida i unitària. Hi donava notícia de l'actualitat cultural (sobretot literària) valenciana, i tot sembla indicar que la col·laboració havia de produir-se cada deu dies, espai de temps en què foren publicats els tres primers articles (10, 20 i 30 de març de 1900). Però, per diversos motius i problemes, a partir del quart article es trencà aquell ritme, i els dos últims aparegueren el 30 d'abril i l'1 de novembre de 1900, respectivament.

Tractant-se d'una revista publicada a Barcelona, resulta eloqüent comprovar com Llorente introduí molt pocs canvis morfològics i/o lexicogràfics en els texts per tal d'acostar la seua prosa a la del parlar oriental. De manera que, en línies generals, podem afirmar que, en les col·laboracions catalanes, continuà utilitzant el mateix vocabulari i les mateixes formes verbals que feia servir quan publicava a València.

2.3 UN DISCURS I DUES CARTES-ARTICLES

El discurs d'obertura del curs 1879-80 de Lo Rat Penat, que Llorente pronuncià en tant que president de l'entitat cultural, és el seu escrit de prosa valenciana més antic amb què comptem actualment. Publicat a *Las Provincias* deu dies després d'haver sigut llegit, l'autor hi realitzà una defensa del valencià enfront dels qui el titlaven de llengua sense vida, un dels retrets més freqüents a l'època (Llorente 1879):

Llengua morta es la llatina, una llengua que no parla avuy ningú, encara que pera certes coses se conserve en los llibres; mes ¡llengua morta la llengua valenciana! Ixcau al carrer, atengau als primers que pasen, y sabreu si es llengua morta; aneu de poble en poble per lo nostre reïne de Valencia, y voreu que está tan viva com un paxarell.¹³

Vint-i-nou anys després, i a propòsit de l'enrenou generat per una de les seues poesies, «Mal ensomni», Llorente adreçà una epístola a Lluís Bernat, director d'*El Cuento del Dumenche*, que sota el títol d'«Una carta del mestre» fou reproduïda al núm. 6 de la publicació. D'aquest breu però substanciós escrit cal destacar la protesta que Llorente llançava contra els qui pretenien «prescindir de la ortografia valenciana, pera adoptar la castellana»: «aixó no podem admitirho els que cinquanta anys estém treballant per el nostre renaiximent, donantlos la má als que enllá del Ebro parlen nostra mateixa llengua» (Llorente 1908: 2), assegurava.

L'últim document està carregat de simbolisme, ja que aparegué tan sols sis mesos abans de morir Llorente. Es tracta, novament, d'una carta, aquesta vegada adreçada al «Senyor Vicent Dualde, President de Lo Rat Penat». A finals de 1910, el màxim responsable de la societat d'amadors de les glòries valencianes decidí engegar una publicació que revitalitzara l'entitat valencianista, i per tal d'encapçalar el primer número demanà unes lletres d'ànim al vell patriarca. Lletres que el poeta aprofità per a manifestar la seua confiança en els jóvens, en el futur, i que varen ser publicades al primer número de *Lo Rat-Penat. Revista Mensual* (Llorente 1911: 1-2). És molt probable que es tracte del seu darrer escrit, ja que pocs dies després, l'11 de febrer de 1911, patí

13. Aquest discurs també fou reproduït a la revista *La Renaixensa*, Barcelona, 1879, pp. 489-495. De fet, els catalans valoraren molt positivament aquest discurs. La revista *Lo Gay Saber* publicava: «En un dels nombres de *Las Provincias*, corresponent á principis del passat Desembre, vegé la llum lo bell discurs que'l Sr. Llorente pronuncià en la inauguració del nou local que ocupa ara la societat literaria *Lo Rat-Penat*. Es com tots los treballs literaris del citat autor, un parlament que reuneix qualitats apreciabilíssimas» («Novas», *Lo Gay Saber*, 1, Barcelona, 1 de gener de 1880, any III, època II, p. 12).

un atac d'hemiplegia que el deixà invàlid de mitja part de cos. A partir d'aquella data, i fins la seua mort, dictà els texts, o bé als seus fills o bé al canonge Josep Sanchis Sivera, que romangué al seu costat durant els darrers mesos de vida, i que esdevingué el seu confessor i primer biògraf (Sanchis Sivera 1911).

2.4 CONSIDERACIONS A LA PROSA VALENCIANA DE LLORENTE

La primera consideració afecta les dimensions d'aquests escrits, ja que, en termes globals, es tracta d'un repertori quantitativament reduït. Però, tenint en compte que al segle XIX eren ben pocs els autors que escrivi en valencià culte, s'ha de dir que també és notablement significatiu.

La segona consideració és cronològica, ja que la major part dels texts (excepte els dos primers) pertanyen als darrers setze anys de vida de l'autor, al període 1895-1911. De fet, el ritme progressiu amb què Llorente s'incorporà a la redacció de prosa valenciana està en consonància amb el que experimentaren la resta d'escriptors de la Renaixença.

Així mateix, cal dir que, a banda de l'«Endressa» i la carta publicada a *El Cuento del Dumenche*, es tracta d'escrits d'encàrrec. Això resulta evident en el cas del discurs ratpenatista, dels articles de *La Il·lustració Llevantina* i la presentació de *Lo Rat-Penat. Revista Mensual*; i sembla probable en el cas del «Prefaci» al *Llibre d'or* i del pròleg a les *Poesies* d'Iranzo, que ben bé podrien ser comandes sorgides del si de Lo Rat Penat.

També és eloqüent comprovar que, com hem apuntat al principi, les ocasions en què Llorente optà pel valencià a l'hora d'escriure en prosa s'emmarquen sempre en contextos culturals i literaris. Mai, però, en contextos polítics. En aquest sentit, a banda d'acusar una mena de diglòssia temàtica, el repertori permet saber que durant els darrers anys de vida Llorente tingué en ment la creació d'una Acadèmia de la Llengua que s'encarregara de netejar, fixar i determinar quina havia de ser l'ortografia del valencià literari. No era, però, un pensament que li vinguera de nou. Anys enrere, en 1878 i a propòsit de la fundació de Lo Rat Penat, ja havia manifestat la conveniència de crear

una sociedad, academia, reunión o como quiera llamársele, de buenos valencianos, que se dedicasen a estudiar y enaltecer todo lo de Valencia, comprendiendo la poesía y el arte, la historia y la ciencia, los monumentos y las instituciones, cuanto constituye la obra de un pueblo.¹⁴

En 1908, trenta anys després, reprenia la idea d'una Acadèmia «pera reglamentar i unificar nostra gramàtica, y *especialment la ortografia*».¹⁵ Lluís Bernat li proposà que la fundara i la presidira. I Llorente adduí que més d'una vegada ho havia pensat, però que la «falta d'un acort previ» entre els escriptors valencians, dividits entre els que pretenien «prescindir de la ortografia valenciana, pera adoptar la castellana», i els que pretenien recuperar-la a partir de l'ús que n'havien fet els autors clàssics, «y que sense escepció, seguíen usant catalans y mallorquins en son espléndit y gloriós renaiximent» (Llorente 1908: 2), la feia, si més no momentàniament, inviable.

El projecte, però, no fou oblidat, i al cap de tres anys, a la carta adreçada al «Senyor Don Vicent Dualde», Llorente parlava novament de «la formació d'una *Academia de la Lengua Valenciana*, que estudie y resolga lo que deu ser nostre idioma literari, aclarint els nombrosos ductes que detenen y confonen als que avuy l'escriuen». Recordava que havien sigut moltes les vegades que els escriptors i poetes li l'havien proposada; però que, vell com estava, ja no li corresponia encapçalar-la. Assegurava que aquella era tasca dels jóvens, i que, mentrestant, s'havien de «mantindre, com provisionals, les regles gramaticals, y sobre tot, la ortografia que desde son naiximent ha usat en ses publicacions *Lo Rat-Penat*» (Llorente 1911: 2).

Llorente sempre apostà per un model lingüístic culte fonamentat en els clàssics. Ja que, davant de la manca de normativa, pensava que calia polir i alliberar la llengua dels errors i castellanismes que sovint hi incorporaven els escriptors més populistes. Per això es manifestà contrari a la castellanització ortogràfica de l'idioma i partidari d'un major estudi lingüístic: «Saber be la llengua, es la primera obligació del qui la escriu, y aixó es lo que més nos manca als escriptors valencians» (Llorente 1911: 2).

I és que, juntament amb el ressorgiment literari, una de les grans preocupacions de Teodor Llorente —en tant que escriptor valencià— fou dignificar la llengua escrita. Dos ideals que ja havia expressat en 1885 a l'«Endressa», a l'afirmar que els seus versos estaven «inspirats per la mateix idea d'enaltir la Patria valenciana, recordant ses

14. «La Societat del Rat-Penat», *Las Provincias* (13 de juliol de 1878). Reproduït a Llorente (2001: 287-290).

15. La cursiva és de l'original.

glories y restablint el conréu lliterari de sa propia llengua» (Llorente 1885: 9); i que, dins de la màxima correcció lingüística, desitjava «qu'entenguen tots aquestes pobres poesíes» (12). És això el que explica que optara per un model lingüístic que conjugava popularisme i correcció, que defugia a la vegada els arcaismes i els barbarismes. Un equilibri que no sempre saberen mantenir els seus imitadors i sequaços.

RAFAEL ROCA RICART
Universitat de València

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ANDRÉS ESTELLÉS (ROC), V. (1966) «Llorente», *Las Provincias* (30 de gener de 1966), p. 25.
- B[ELTRAN], A. (1983) «Valors i contradiccions de Teodor Llorente», *Noticias al día* (13 de novembre de 1983).
- BLASCO, R. (1983) «Sobre Llorente, el llorentinisme i la seua projecció paracrònica», *L'Espill*, 19, pp. 136-151.
- CALVO-ACÀCIO, V. (1936) «L'equilibri mental i moral de Llorente», *La República de les Lletres*, 7, pp. 5-9.
- DELGADO LARIOS, A. (1996) «Exotismo, afán de aventuras e hispanoamericanismo: "La ruta de Hernán Cortés", de José Segarra y Joaquín Juliá, entre la azaña personal y la propaganda oficial», *Anuario de Estudios Americanos*, 53 (2), pp. 285-309.
- ESCARTÍ, V. J. (2005) «Les idees de Constantí Llombart a través de *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*», dins *Constantí Llombart i el seu temps*, a cura de V. J. Escartí, i R. Roca, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 137-165.
- ESTRELA, J. E. (2005) «L'interés pel passat històric a *Lo Rat-Penat. Calendari Llemosí*», dins *Constantí Llombart i el seu temps*, a cura de V. J. Escartí, i R. Roca, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua, pp. 167-183.
- GUARNER, LL. (1983) «Pròleg» dins LLORENTE OLIVARES, T., *Poesia valenciana completa*, València, Edicions Tres i Quatre, pp. 17-90.
- (1985) *La Renaixença valenciana i Teodor Llorente*, Barcelona, Edicions 62.
- IBORRA, J. (1983) «Els versos de Llorente», *Saó*, 64, pp. 31-32.

- LLORENTE OLIVARES, T. (1879) «Lo Rat-Penat. Discurso leído por D. Teodoro Llorente, presidente de esta sociedad, en la apertura del presente curso académico», *Las Provincias* (17 de desembre de 1879).
- (1885) «Endressa. Al senyor don Marian Aguiló, en la Biblioteca de la Universitat de Barcelona», *Llibret de versos*, València, Impr. de Doménech.
- (1897) «Mariano Aguiló», *Las Provincias* (10 de juny de 1897).
- (1913) *Llibret de versos*, col. Lectura Popular, núm. 13, Barcelona, Il·lustració Catalana.
- (1906) *Poesies triades*, Barcelona, L'Avenç.
- (1908) «Una carta del mestre», *El Cuento del Dumenche*, 6, pp. 1-2.
- (1911) «Senyor Vicent Dualde, President de Lo Rat-Penat», *Lo Rat-Penat. Revista Mensual*, 1, pp. 1-2.
- (1936) *Epistolari Llorente*, vol. III, Barcelona, Balmes.
- (1958) *Antologia poètica*, a cura de C. Salvador, València, Sicània.
- (1996) *Poesia*, a cura de V. Simbor, València, IVEI.
- (1983) *Poesia valenciana completa*, a cura de Ll. Guarner, València, Edicions Tres i Quatre.
- (2001) *Escrits polítics (1866-1908)*, a cura de R. Roca, València, Diputació de València.
- O[LIVER], M. S. (1913) «Don Teodor Llorente (1836-1911)», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1911-1912, Barcelona, p. 716.
- OSSORIO Y BERNARD, M. (1903) *Ensayo de un catálogo de periodista españoles del siglo XIX*, Madrid.
- PUIG I TORRALVA, J. (1885) «*Llibret de versos* de Teodor Llorente», *La Moma*, 9, pp. 74-75.
- RENART, G. (1947) «Las poesías valencianas de Don Teodoro Llorente», *Las Provincias* (26 de juny de 1947).
- ROCA RICART, R. (2001) «Estudi preliminar» a T. Llorente Olivares, *Escrits polítics (1866-1908)*, València, Diputació de València, pp. 9-66.
- (2004) *Teodor Llorente, el darrer patriarca*, Alzira, Bromera / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- (2007) *Teodor Llorente, líder de la Renaixença valenciana*, València, Publicacions de la Universitat de València.
- SALVADOR, C. (1947) «Poesies valencianes de Llorente», *Las Provincias* (26 d'abril de 1947).

- (2000) *Papers de premsa*, a cura de V. Simbor, València, Institució Alfons els Magnànim, València.
- SANCHIS SIVERA, J. (1911) «Biografía del laureado vate Teodoro Llorente y Olivares», *Lo Rat-Penat. Revista Mensual*, 7, pp. 290-370.
- SERRANO I MORALES, J. E. (1902) «Motiu de esta edició» dins T. Llorente Olivares, *Nou llibret de versos*, València, Estampa de Federic Doménech, pp. v-viii.
- SIMBOR, V. (1996) «Introducció» dins T. Llorente Olivares, *Poesia*, València, IVEI, pp. 7-31.
- SÒRIA, E. (1991) *Mentre parlem. Fragments d'un diari iniciàtic*, Barcelona, Edicions 62, pp. 151-152.
- VALENTINO (1908) «Recuerdos del “Cincuentenari dels Jochs Florals de Barcelona”», *Las Provincias* (25-V-1908).